

УДК 81'373.46:001.4

**НАУКОВЕ ОБЛИЧЧЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(до ювілею Л.О. Симоненко)**

Хто думає про науку, той любить її,
а хто її любить, той ніколи не пере-
стає вчитися, хоча б зовні він і зда-
вався бездіяльним

Г. СКОВОРОДА

Історію вітчизняної термінології творять люди — визначні особистості, справжні вчені й ентузіасти своєї справи. Сьогодні українська термінологічна спільнота вітає з ювілеєм одного зі своїх корифеїв — Людмилу Олександрівну Симоненко. Вона належить до тієї благословенної когорти українських мовознавців, хто, хоча й не посів найвищу сходинку в академічній науці, але має незаперечне визнання. У своїй практичній царині зроблено стільки корисних і суспільно значущих справ, за якими вітчизняні термінологи вважають її беззастережним лідером. Набути такого статусу через офіційні інстанції неможливо, його можна заслужити лише колосальною працею, відданістю своїй справі, професіоналізмом.

Усе починалося у невеликому селі на Житомирщині, де восени 1936 р. у сім'ї Олександра Семеновича та Парасковії Яківни Поплавських народилася майбутня берегиня української термінології. Людмила Олександрівна з надзвичайною теплою згадує своїх батьків, на долю яких випало лихоліття війни та повоєнні негаразди. Тато дуже рано пішов із життя, залишивши молоду вдову з двома дітьми. З раннього дитинства при звичайній нашій ювілярці до тяжкої селянської праці, хоча душа понад усе прагнула на-

© Л.В. ТУРОВСЬКА, 2016

вчатися. Після закінчення школи Людмила Олександрівна, серед небагатьох однокласників, впевнено витримала іспити до педагогічного вишу, відпрацювала рік у звичайній сільській школі після його закінчення, а вийшовши заміж, повернулася до столиці. Попереду було багато труднощів, але вона успішно все подолала.

За плечима Людмили Олександрівни понад 50 років самовідданої праці на теренах вітчизняного термінознавства. До наукової спільноти наша берегиня термінології прийшла з легкої руки А.А. Бурячка ще зовсім юною. З червня 1962 р. життєва стежина міцно переплелася з долею спочатку Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, а згодом — Інституту української мови НАН України. Починала наукову діяльність в Інституті мовознавства на посаді лаборанта відділу лексикології та лексикографії, який того часу очолював її майбутній науковий керівник (тоді ще кандидат філологічних наук) Леонід Сидорович Паламарчук — талановитий адміністратор, умілий організатор лексикографічної роботи і досліджень із лексикології та теорії лексикографії, гуманна і доброзичлива людина. Навіть через багато років Людмила Олександрівна вважає, що для неї було великим щастям працювати під керівництвом Леоніда Сидоровича. Саме він прищепив своїй аспірантці любов до тяжкої, іноді виснажливої, але такої потрібної праці лексикографа. Ще тих часів сягає її прагнення створювати ґрунтовні, науково виважені словники. Першою великою працею, де помічником редактора працювала Л.О. Симоненко, став академічний «Словник української мови». Це було якісно нове зібрання української лексики і фразеології, про створення якого мріяло не одне покоління діячів української інтелігенції. Справжня лексикографічна школа, що дала змогу отримати невичерпний досвід лексикографічних пошуків від корифеїв словникарства — Леоніда Сидоровича Паламарчука, Сергія Івановича Головашука, Тетяни Купріянівни Черторизької, Лідії Андронівни Юрчук. Саме відтоді зародилося глибоке переконання Людмили Олександрівни в необхідності створювати словники фахової лексики, що допоможуть утвердженню української мови в професійній сфері.

1973 р., попри виснажливу хворобу, Людмила Олександрівна успішно захищає кандидатську дисертацію «Мікологічна лексика української мови», де порушує питання розмежування загальноновживаної і термінологічної лексики, формулює основні характеристики терміна, розглядає етапи розвитку української термінологічної думки [2]. Її дослідження належить до нечисленних на той час праць, у яких почали порушувати проблеми українського термінознавства.

Саме Л.О. Симоненко однією з перших звернула увагу на специфіку розвитку термінології в лексичній системі української мови, виокремивши основні його ознаки: «У широкому розумінні термін (лат. *terminus* — межа, рубіж) — це слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності. Термін відіграє велику роль у процесі вербалізації наукових і технічних

здобутків людства. Основними його ознаками є: системність; наявність дефініції; тенденція до однозначності в межах свого термінополя, тобто термінології певної галузі. На відміну від загальноживаного слова термін є виразником понять (одиниці думки, що узагальнено відбиває предмети та явища дійсності), які нерозривно пов'язані з мовною оболонкою, виникають на базі слів і не можуть існувати без них. Отже, однією із ознак терміна є належність його до лексичної системи мови» [4: 3]. Вона дотримується думки, що між названими категоріями лексики відбувається постійне взаємопроникнення на рівні обміну мовними знаками (термін — загальноживане слово і навпаки), використанні спільних словотвірних моделей тощо. «На збереження зв'язку між терміном і загальноживаним словом указує й те, що значна частина термінів є продуктом деривації в межах готового мовного матеріалу. Проблема введення таких одиниць до загальномовного словника впливає з його завдань: описати лексичний арсенал, який розкриває загальну панораму сучасної науки і прогресу суспільства» [12: 218].

Серед основних завдань сучасного термінознавства Людмила Олександрівна наголошує на вивченні історії становлення як окремих терміносистем, так і національної термінології загалом: «Одним із першочергових завдань українського термінознавства є дослідження історії формування національних терміносистем, поглиблення вивчення теорії терміна, його місця в системі літературної мови, співвідношення національних і міжнародних компонентів у сучасних терміносистемах, шляхи їх творення та збагачення» [14: 102]. Професор Л.О. Симоненко виокремлює кілька етапів у розвитку української термінології: «Історія розвитку національної термінології була нерівномірною — хвилеподібною. Кожний наступний період доповнював попередній, привносив щось нове в теоретичному і практичному плані. У становленні і розвиткові української наукової термінології умовно можна виділити кілька етапів: **накопичувальний**, який багато дослідників називають **донауковим!**» [11: 1]. Водночас вона звертає увагу на некоректність такої назви: «Термін *донауковий* видається невинуватим, оскільки пізнання людиною навколишнього середовища відбувається разом з її розвитком, що підтверджують і літописи, в яких зафіксовані назви астрономічних, природничих, юридичних та ін. понять. *Накопичувальний* період — це час фіксації спеціальних слів у грамотах, юридичних актах, монастирських книгах, лікарських порадниках, загальномовних словниках тощо. Цей період продовжувався до першої половини XIX ст.» [11: 2]. Аналізуючи подальші процеси розвитку вітчизняного термінознавства, Людмила Олександрівна підсумовує: «На кінець XIX — початок XX ст. українська мова мала вже свою термінологію з багатьох галузей знань ... У розвиткові української наукової термінології спостерігаються періоди піднесення і спаду, обумовлені різними чинниками, переважно суспільно-політичного характеру. Новим витком у розбудові терміносистем є 2-а половина XX — початок XXI ст.» [11, с. 2]. Не залишалися поза її увагою й нормалізаційні

процеси в термінології: «Упорядкування й унормування терміносистеми будь-якої мови починається з виявлення системних відношень між матеріальними об'єктами, а це можливо лише при створенні термінологічних словників, які виконують три функції: навчальну, довідкову й систематизувальну» [7: 163].

З її ім'ям пов'язані сторінки кропіткої праці над термінографічними словниками. Така робота сприяє розвитку самої галузі завдяки внормуванню та систематизації термінологічного матеріалу, яким послуговуються мовці в цій царині людської діяльності. Наслідки термінологічної роботи втілюються в словниках, призначених для широкого кола користувачів. Праця термінолога покликана не лише ретельно і кваліфіковано репрезентувати повний обсяг термінологічних одиниць, але й зняти «наболілі» термінологічні питання: уточнити семантику, уніфікувати правила їхнього дефініювання, правильного витлумачення синонімії, варіантності, калькування термінів тощо.

Саме проблемами української термінографії найбільше переймається Людмила Олександрівна, звертаючи увагу на відмінності термінологічного словника від загальнономовного: «Галузевий словник, на відміну від загальнономовного, має свою специфіку. Він є проміжним типом між загальнономовним і енциклопедичним словником. У ньому семантичні й граматичні ремарки зведені до мінімуму. Основним його завданням є розкриття змісту терміна, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно пов'язаних між собою понять» [9: 45].

Як зауважує ювілярка, «... українська термінологічна лексикографія започаткована в II половині XIX ст. працями І. Верхратського, І. Гавришкевича, Є. Озаркевича та ін. У її розвитку умовно виокремлюємо кілька періодів: I період: II половина — кінець XIX ст.; II період: початок XX — 30-ті роки XX ст.; III період: 50–80-ті роки XX ст.; IV період: 90-ті роки XX — початок XXI ст.» [7: 92].

Ще у 80-х рр. XX ст. вчена зауважувала: «При укладанні словників треба використовувати кращий досвід як вітчизняної, так і світової лексикографії; орієнтуватися перш за все на сучасну нормативну наукову термінологію, широко вживану в науковій, навчальній літературі, кодифіковану в державних стандартах на терміни та визначення, засвідчену лексикографічними джерелами» [3].

Зважаючи на те, що практично всі перекладні термінографічні праці XX ст. надавали перевагу російській мові для формування реєстру, а від фахівців різних сфер знань є нарікання на відсутність двомовних словників із першою українською мовою, Людмила Олександрівна разом з однодумцями вирішує заповнити цю прогалину, створивши якісно новий словник — «Українсько-російський словник наукової термінології» (К., 2004), що успішно завершив колектив авторів відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України (за загальною ред.

Л.О. Симоненко). Словник, як зазначено в передмові до нього «є першою в україністиці лексикографічною працею, що охоплює найуживанішу термінологію двох близькоспоріднених мов... Він покликаний дати читачеві максимум відомостей щодо сучасного стану національних терміносистем, а також еквівалентних форм вираження того самого поняття в українській та російській мовах» [15: V].

Із становленням України як суверенної держави, конституційне закріплення за українською мовою статусу державної, проблема національної термінології набуває глобального значення, що зумовило посилену увагу до термінографічної продукції. Аналіз виданих праць вказує на різні тенденції у підході до їх створення, основні з них: беззастережне відновлення термінології 20-30-х років, спрямоване на заміну усталених у мові термінів та зловживання іншомовними, переважно англійськими термінами, що особливо помітно у сфері обчислювальної техніки, економіки, банківсько-фінансової справи. Часто-густо термінографічні джерела 90-х рр. ХХ — початку ХХІ ст. вирізняє низька якість опрацьованого матеріалу. Серед причин появи таких словників можна виокремити кілька основних: втрата висококваліфікованих фахівців-лексикографів академічного рівня; брак належного фінансування лексикографічних проєктів; відсутність системної державної підтримки цієї праці, яка не може здійснюватися фрагментарно або в авральному режимі; безвідповідальність та дилетантизм тих, хто, не обтяжуючи себе академічними вимогами і традиціями, ставить за мету задовольнити власні амбіції, а не створити суспільно вагомий науковий продукт. Така зміна пріоритетів дорого коштуватиме суспільству. Як слушно зауважує Л.О. Симоненко: «Ніхто не заперечує, що працюючи над унормуванням та кодифікацією сучасної української термінології, ми маємо використовувати кращий досвід учених 20-х років, зберегти кращі українські терміни та позбавитися від невластивих українській мові лексем, але це не значить, що наявну й усталену в мові термінологію, яка прижилася в багатьох мовах світу, варто замінювати вузькорегіональними термінами» [13: 359].

Проте далеко не всі термінологічні словники, видані за останні десятиліття в Україні, хоча й мали б за своїм призначенням полегшити спілкування в тій чи тій спеціальній сфері, виправдали сподівання користувачів. На жаль, деякі з них не лише не розв'язали нагальних проблем, але й створили низку нових. Як зауважує Л.О. Симоненко: «Питання добору термінів у кожному окремому випадку укладачі розв'язують довільно і стихійно, що призводить, з одного боку, до заповнення значної частини реєстру лексемами, які не стосуються термінології, а з другого — неповноти охоплення термінів різних терміносистем» [10: 310].

Проте, незважаючи на зазначені негативні тенденції, вітчизняна наука має свої здобутки й досягнення, продовжує активно розвиватися. Її поступальний рух забезпечують насамперед справжні сподвижники, віддані справі вчені, для яких пошук істини став сенсом життя. Людмила Олександрівна завжди прискіпливо підходила до питань творення

нових та реактуалізації відомих раніше термінів: «Враховуючи потреби державотворення, основним завданням сучасного термінознавства є практичний аспект: систематизація, упорядкування, уніфікація та стандартизація наукової термінології шляхом вилучення з неї невиправданих слів-покручів, відродження окремих забутих або несправедливо «репресованих» термінів; створення підручників, посібників, довідників, військових статутів, державних стандартів на терміни та визначення, вироблення різних законотворчих актів державною мовою» [6].

Праця в галузі української термінографії — участь у створенні словникових праць і розроблення питань теорії словникарства була визначальним напрямом у науковій діяльності Л.О. Симоненко, але далеко не єдиним. Коло її наукових інтересів досить широке: термінологія, історія української термінографії, окремі питання теорії наукового перекладу, методології та методики викладання термінознавства як навчальної дисципліни у вишах. 1986 р. Л.О. Симоненко стає вченим секретарем Комітету наукової термінології НАН України. Заслуги Людмили Олександрівни були гідно оцінені: 2003 р. Київська міська держадміністрація нагородила її Подякою за вагомий внесок у популяризацію українського слова, 2006 р. — одержала Почесну грамоту Верховної Ради України та Почесну грамоту Президії НАН України.

У її науковому доробку понад 150 наукових публікацій. Вона є співавтором академічних видань, що вийшли друком у видавництві «Наукова думка» в 80-90 рр. минулого століття — «Склад і структура української термінологічної лексики» [3], «Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології» [1] та власної монографії «Формування української біологічної термінології» [4].

Зауважимо, що свої знання Людмила Олександрівна охоче передає аспірантам та здобувачам. Під її керівництвом захищені дисертації, присвячені різним фаховим терміносистемам: військовій (Л.В. Мурашко, Н.О. Яценко), археологічній (С.М. Локайчук), бібліотечній (М.В. Сташко), медичній (Н.В. Місник), морфологічній (І.А. Ярошевич), журналістики (М.О. Гонтар), економічній (О.В. Чорна, Н.Л. Краснопольська), авіаційній (Л.А. Халіновська). Навіть виступаючи опонентом, Л.О. Симоненко завжди допомагала розв'язати складні наукові питання, знаходила потрібний аргумент, доброзичливо спрямовувала у творчому пошуку.

Усе своє наукове життя Людмила Олександрівна прагнула піднести українське термінознавство до світового рівня, показати найкращим європейським осередкам, що національна наука пройшла самотній тернистий шлях, долаючи і заборони на українське слово, і чиновницьке небажання розвивати власну мову, і шовіністичні зазіхання сусідів. Саме їй належить ідея проведення наукових термінологічних конференцій «Українська термінологія і сучасність», започаткованих 1996 р. у Києві. Організаторами їх були Інститут української мови та Комітет наукової термінології НАН України. Перша конференція зібрала 120 учасників із 17 міст України й об'єднала академічних науковців, освітян, фахівців

різних галузей знання. Виступи доповідачів засвідчили, що українське термінознавство не лише має тривалу історію розвитку, а й потребує термінового вирішення нагальних питань системного вивчення та упорядкування термінологічного матеріалу. З 2001 р. ці конференції переросли в міжнародні, а їхня проблематика висвітлювалася в українських засобах масової інформації, зокрема в газетах «Демократична Україна», «Світ», «Хрещатик», на ТРК «Золоті ворота», «Факти», «УТН», радіостанції «Новини» тощо. Своєрідними підсумками проведення конференцій 2001–2009 рр. стали 5 збірників наукових праць «Українська термінологія і сучасність», незмінним відповідальним редактором яких була Л.О. Симоненко.

Неабияку роль у становленні Людмили Олександрівни як науковця й особистості відіграла та відіграє її родина. Чоловік, Леонід Олексійович, підтримував в усіх починаннях, вірив у реальність здійснення запланованого. Тому зовсім не дивно, що в родині Симоненків завжди панує любов і злагода. Понад 50 років подружнього життя пліч-о-пліч вони крокують через незгоди і радості.

Міцного здоров'я, творчого натхнення, добра та великої людської любові Вам, Людмילו Олександрівно!

Людмила ТУРОВСЬКА

Інститут української мови НАН України, м. Київ

1. *Крыжановская Л.В., Симоненко Л.А.* Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. — К. : Наук. думка, 1987. — 163 с.
2. *Симоненко Л.О.* Мікологічна лексика української мови: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1973. — 218 с.
3. *Симоненко Л.О., Богуцька М.П., Крижанівська А.В., Марченко В.С., Панько Т.І.* Склад і структура української термінологічної лексики. — К. : Наук. думка, 1985. — 193 с.
4. *Симоненко Л.О.* Формування української біологічної термінології. — К. : Наук. думка, 1991. — 149 с.
5. *Симоненко Л.О.* З історії розвитку української термінографії // Українське термінознавство. — К. : Либідь, 1992. — Вип. 19. — С. 89–96.
6. *Симоненко Л., Тараненко О.* Українська термінологія: стан, проблеми і перспективи // Уряд. кур'єр. — К., 1993. — 18 березня.
7. *Симоненко Л.О.* Систематизація та кодифікація національних терміносистем // Слово и словарь Vocabulum et vocabularium. Сб. научн. трудов по лексикографии. — Гродно, 2002. — С. 162–65.
8. *Симоненко Л.О.* Актуальні проблеми сучасного термінознавства // Українська термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2009. — Вип. VII. — С. 9–15.
9. *Симоненко Л.О.* Лексикографічне опрацювання біологічної термінології // Лексикографічний бюлетень. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 41–48.
10. *Симоненко Л.О.* Тлумачно-перекладна лексикографія // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті. — К., 2011. — С. 308–314.
11. *Симоненко Л.О.* Термінологічні студії в Україні // Opera Slavica slavisticke rozhledy jazykovedný sešet. Ročník XXI. 2/2011. — Брно, 2011. — Вип. XXI. — С. 41–50.
12. *Симоненко Л.О.* Термін у загальнономовних словниках // Українська і слов'янська лексикографія. — К., 2012. — С. 218–224.
13. *Симоненко Л.О.* Галузеві словники у формуванні культури фахової мови // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки. — К.-П. : «Элетона», 2013. — С. 356–361.

14. Симоненко Л.О., Білоноженко В.М., Годована М.П. та ін. Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. — К. : НМК ВО, 1992. — 127 с.
15. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. — К.—Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 403 с.

Статтю отримано 29.06.2016

Lyudmila Turovska

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

SCIENTIFIC FACE OF UKRAINIAN TERMINOLOGY

(for the anniversary of L.O. Symonenko)

This article provides a brief overview of the life and works of the famous Ukrainian terminology L.O.Symonenko, which for many years studied the peculiarities of Ukrainian terminology, history of its formation and characteristics terminographic processing; was the founder and organizer of conferences “Ukrainian terminology and modernity.”

Keywords: *Ukrainian terminology, term, terminology, scientific activity.*

Мовна мозаїка

ПІН-код, ДНК-експертиза, Е-декларація

Якщо ініціальні (буквені та звукові) аббревіатури вживали донедавна в українській мові самостійно (пор.: УНР, МЗС, НБУ, ЕОМ, ЧАЕС, МАУ, ТУМ, ПДВ, неп, загс), то нові, серед яких чимало аббревіатур англійського походження, переданих великими або малими літерами латиниці чи кирилиці, тепер поєднують із цілими словами (пор.: VІL-інфекція, ВІЛ-інфекція, віл-інфекція, ПІН-код, пін-код, ДНК-експертиза, ДНК-діагностика, ДНК-дослідження, ДНК-лабораторія, ВІП-зала, віп-зала, VІP-житло, віп-житло, віп-палата, віп-стоянка, віп-обслуговування, віп-вечірка, віп-гість, SMS-повідомлення, sms-повідомлення, смс-повідомлення, MMS-повідомлення, е-навчання, е-сервіс, е-ринок, е-декларування, е-декларація та ін.) або з іншою ініціальною аббревіатурою (ВІЛ-СНІД, VІP-ДТП). Усталеного правопису такі похідні утворення ще не мають, тому постало питання: «Як їх передавати?». Оскільки за структурою вони подібні до складних іменників, утворених із двох самостійних компонентів, то їх так само треба писати через дефіс. Від іменників вони відрізняються лише тим, що їхній перший компонент є загальновідомою буквеною чи звуковою аббревіатурою, пор.: ВІЛ, віл, ПІН, пін, ДНК, ВІП, віп, SMS, sms, смс, е.

Отже, ініціальну (буквену та звукову) аббревіатуру з наступним словом чи такою самою аббревіатурою потрібно писати через дефіс.

Катерина Городенська